

SHAHAR JAMOAT TRANSPORTI OQIMIGA TASIR ETUVCHI OMILLAR

Radjabov Muhammadjon Ilhom o'g'li

Andijon Davlat Texnika Instituti bakalavr talabasi

Tel: +998931412411

@email: miradjabov777@gmail.com

Sobirov Xurshid Muxiddin o'g'li

Andijon davlat texnika inistituti bakalavr talabasi

Tel: +998951091608

@email: sobirovxurshid1@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada shahar hududlarida jamoat transporti oqimining shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Transport oqimi samaradorligi aholining harakatchanligi, yo'l infratuzilmasi, rejalashtirish siyosati va texnologik rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq. Tadqiqot davomida tashkiliy, texnik, ijtimoiy-iqtisodiy hamda geografik omillarning jamoat transport tizimi samaradorligiga ta'siri ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: jamoat transporti, transport oqimi, shahar mobiliteti, yo'nalish tarmog'i, transport infratuzilmasi, harakat intensivligi.

Kirish

Zamonaviy shaharlarda jamoat transporti aholining kundalik harakatlanish ehtiyojini qondiruvchi asosiy tizimlardan biri hisoblanadi. Aholi sonining ortishi, urbanizatsiya jarayonlari va avtomobillar sonining ko'payishi transport oqimining murakkablashuviga olib kelmoqda. Shu sababli jamoat transporti oqimiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish transport tizimini rejalashtirish va boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoat transport oqimi – bu ma'lum vaqt oralig'ida yo'nalish bo'ylab harakatlanuvchi transport vositalari va yo'lovchilar harakatining yig'indisi bo'lib, uning barqarorligi ko'plab tashqi va ichki omillarga bog'liq. Jamoat transport

oqimiga ta'sir etuvchi omillarning ba'zi hollarda oqimning samarali yo'lga qo'yilishi uchun xizmat qilsada aksaryat xollarda bir necha omillar va ulardagi kamchiliklar oqim va uning samaradorligiia salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, infratuzilma yetishmovchiligi, bu holatda yo'llarning torligi, chorrahalarining noto'g'ri loyihalaniishi yoki avtobus yo'laklarining yetarli emasligi transport oqimining sekinlashishiga olib keladi. Natijada: harakat intervali buziladi; yo'lovchilar kutish vaqti ortadi; tirbandlik kuchayadi; transport vositalari eskirishi tezlashadi. Bu omil ayniqsa markaziy hududlarda transport samaradorligini pasaytiradi. Yana bir asosiy muammolardan biri bu noto'g'ri marshrut rejalashtirish ya'ni yo'nalishlar talabdan ortiq yoki aksincha kam tashkil etilganda yo'lovchi oqimi notekis taqsimlanadi. Salbiy oqibatlar: ba'zi avtobuslar ortiqcha yuklama bilan harakatlanadi; boshqa yo'nalishlar esa bo'sh qatnaydi; yo'lovchilar uchun ortiqcha vaqt yo'qotish yuzaga keladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 16.02.2023 yildagi PQ-59-son Jamoat transporti tizimini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarorida yuqoridagi va yana bir qancha shahr jamoat transportida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish chora tadbirlari keltirilgan. Va quidagi bosqivhlar bosh reja etib belgilangan:

1) Transport va yo'l-transport infratuzilmasini rivojlantirish Bosh rejasini ishlab chiqish uchun ekspertlarni yollash, shartnoma tuzish va zarur mablag'larni ajratish.

2) Yo'lovchi oqimi yuqori bo'lgan nuqtalarni aniqlash va birlamchi ma'lumotlarni yig'ish.

3) Matematik transport modelini ishlab chiqish.

4) Transportga bo'lgan talabni aniqlash uchun yakuniy ijtimoiy so'rovnomalarni o'tkazish.

5) Ishlab chiqilgan transport va yo'l-transport infratuzilmasini rivojlantirish Bosh rejasini xalq deputatlari viloyat Kengashiga tasdiqlash uchun kiritish.

O'zbekiston Respublikasining "Shahar yo'lovchilar transporti to'g'risida"gi Qonuni shahar hududida yo'lovchilar tashishni tashkil etishning institutsional va tashkiliy asoslarini belgilab, jamoat transport oqimining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Qonunda yo'nalishlarni rejalashtirish, tashuvchilar faoliyatini tartibga solish, xizmat sifati va xavfsizlik talablari kabi normalar belgilangan bo'lib, ular transport oqimining barqarorligi va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Birinchidan, yo'nalish tarmog'ini shakllantirish vakolatli organlar zimmasiga yuklatilgani transport oqimining hududiy taqsimlanishini boshqarish imkonini beradi. Ilmiy nuqtai nazardan, bu norma transport oqimining markazlashuv darajasi, bekatlar orasidagi masofa va harakat intervali kabi parametrlarni optimallashtirishga zamin yaratadi. Noto'g'ri rejalashtirilgan marshrutlar tirbandlikni kuchaytirishi mumkinligi sababli qonundagi ushbu talablar strategik ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, tashuvchilarning harakat jadvaliga rioya qilish, texnik sozlikni ta'minlash va xavfsizlikni saqlash bo'yicha majburiyatlari transport oqimining uzluksizligini ta'minlovchi asosiy tashkiliy omil hisoblanadi. Bu talablar bajarilganda transport vositalarining bekatlarda ortiqcha to'planishi kamayadi va yo'lovchi almashinuvi jarayoni barqarorlashadi.

Uchinchidan, qonunda xizmat sifati va ijtimoiy himoya masalalarining aks etishi jamoat transportidan foydalanish darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotlarda xizmat sifati yuqori bo'lgan shahar transport tizimlarida shaxsiy avtomobildan foydalanish ulushi kamayishi kuzatiladi, bu esa umumiy transport oqimini optimallashtirishga olib keladi.

Shuningdek, xavfsizlik va infratuzilma talablari transport oqimining tezligi va tartibliligini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Bekatlar joylashuvi, transport vositalarining texnik holati va yo'l harakati qoidalariga rioya etilishi oqimning uzluksiz harakatini ta'minlaydi hamda tirbandlik darajasini pasaytiradi.

Umuman olganda, mazkur qonun shahar jamoat transporti tizimining huquqiy poydevori bo‘lib, transport oqimiga ta’sir etuvchi demografik, tashkiliy va texnik omillarni boshqarish imkonini beradi. Shu jihatdan u transport oqimini optimallashtirish va shahar mobilitetini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar uchun muhim normativ manba hisoblanadi.

ShNQ 1.05.02-07 — bu O‘zbekiston Respublikasida qurilish va shaharsozlik sohasida qo‘llaniladigan Shaharsozlik normalari va qoidalari (ShNQ) bo‘lib, unda aholi punktlarini rejalashtirish, transport infratuzilmasini joylashtirish va yo‘lovchilar harakatini tashkil etishga oid talablar belgilangan. Sizning mavzuvingiz — shaharda jamoat transport oqimiga ta’sir etuvchi omillar — uchun ushbu hujjat muhim normativ asos hisoblanadi va undsa quidagi talablar mavjud:

1. Transport tarmog‘ini rejalashtirish talablari. Mazkur ShNQda shahar hududini loyihalashda transport tarmoqlarini aholi zichligi va funksional zonalarga mos holda tashkil etish talabi keltiriladi. Bu norma jamoat transport oqimining hududiy taqsimlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Ilmiy nuqtai nazardan, transport yo‘nalishlarini turar-joy, sanoat va markaziy hududlar bilan optimal bog‘lash yo‘lovchi oqimining muvozanatli taqsimlanishini ta’minlaydi.

2. Bekatlar va piyodalar yetib borish masofasi. ShNQda bekatlar orasidagi tavsiya etilgan masofa va piyodalar uchun qulay yetib borish radiusi ko‘rsatilgan. Ushbu talablar:

- bekatlarda ortiqcha to‘planishning oldini olish,
- transport vositalari tezligini saqlash,
- yo‘lovchilar almashinuvi samaradorligini oshirish kabi omillarga xizmat qiladi. Bekatlar noto‘g‘ri joylashsa transport oqimi sekinlashadi.

3. Ko‘cha-yo‘l tarmog‘ining o‘tkazuvchanlik qobiliyati. Normativ hujjatda magistral va mahalliy ko‘chalar tasnifi berilib, jamoat transporti yo‘nalishlarini yuqori o‘tkazuvchanlikka ega yo‘llarda tashkil etish tavsiya etiladi. Bu talab transport oqimining barqarorligini ta’minlovchi asosiy infratuzilmaviy omil hisoblanadi.

4. Xavfsizlik va ekologik talablar. ShNQda transport harakati intensivligi yuqori hududlarda xavfsizlik zonalari, piyodalar yo‘laklari va yashil hududlarni tashkil etish ko‘zda tutiladi. Bu esa transport oqimining ekologik va ijtimoiy ta‘sirini kamaytirishga xizmat qiladi.

Texnik omillar tavsifi. Shahar jamoat transporti infratuzilmasida texnik salohiyat va undan foydalanish samaradorligi muhim omil sifatida qaraladi. Texnik omillarni bir nechta asosiy tarkibiy qismlarga bo‘lish mumkin: harakatlanuvchi tarkib, avtobuslar ulushi, oraliq bekatlar, yakuniy bekatlar hamda yo‘nalish tarmoqlari. Harakatlanuvchi tarkib — bu yo‘lovchilarga xizmat ko‘rsatishda qatnashadigan barcha transport vositalari majmuasini anglatadi. Avtobuslar ulushi esa ushbu tarkib ichidagi yo‘nalishlarda harakatlanuvchi avtobuslar miqdori bilan ifodalanadi. Oraliq va yakuniy bekatlar esa shahar avtobus yo‘nalishlari bo‘ylab joylashgan bo‘lib, yo‘lovchilarni tushirish va chiqarishga xizmat qiladigan, biri yo‘nalish davomida, ikkinchisi esa yo‘nalishning yakuniy nuqtasida tashkil etilgan infratuzilma obyektlaridir.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar tavsifi. Shahar jamoat transporti infratuzilmasini shakllantiruvchi obyektlar, asosiy elementlar hamda ularning iqtisodiy-ijtimoiy ko‘rsatkichlari yettita kichik tizimdan iborat toifalar kesimida o‘rganildi. Tashish jarayonlariga oid transport xarajatlari jamoat transportini ekspluatatsiyaga tayyorlash va undan foydalanish bosqichlarida yuzaga keladigan sarf-xarajatlar majmui sifatida qaraladi. Hududlar bo‘yicha har ming nafar aholiga to‘g‘ri keladigan transport vositalari ulushi transport bilan ta‘minlanganlik darajasini ifodalaydi. Transport bilan qamrov darajasi esa aholiga ko‘rsatilayotgan transport xizmatlari ko‘lamini aks ettiradi. Ushbu ko‘rsatkichni turli usullar orqali aniqlash mumkin bo‘lib, eng keng tarqalgan usul — ma‘lum vaqt oralig‘ida tashilgan yo‘lovchilar sonining hudud aholisi soniga nisbati orqali hisoblashdir. Xizmat sifati jamoat transporti faoliyatining muhim mezonini hisoblanib, aynan shu ko‘rsatkich orqali tizimning umumiy samaradorligi baholanadi. Yo‘l haqi va to‘lov tizimi deganda jamoat transportida belgilangan tarif qiymati hamda uni undirishda qo‘llaniladigan usullar

va texnologiyalar majmui tushuniladi. Jamoat transporti infratuzilmasini rivojlantirishning istiqbolli rejalari doirasida ko'zda tutilgan iqtisodiy chora-tadbirlar esa transportni rivojlantirish bilan bog'liq xarajatlarni ifodalaydi.

Texnologik omillar tavsifi. Infratuzilma holatiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy texnologik omillar qatoriga harakat jadvallarini shakllantirish, yo'lovchilarga xizmat ko'rsatishdagi xavfsizlik darajasi, ajratilgan harakat yo'laklari, yo'lovchilar oqimi hamda harakat intensivligi kabi ko'rsatkichlarni kiritish mumkin. Harakat jadvali — bu ma'lum turdagi harakatlanuvchi tarkibning ish tartibini belgilovchi asosiy me'yoriy hujjat hisoblanadi. Yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish xavfsizligi esa yo'lovchilarni belgilangan manzilga yuqori tezlik bilan birga maksimal xavfsizlik darajasida yetkazishni anglatadi. Ajratilgan harakat bo'laklari deganda yo'l qatnov qismida yo'nalishli avtobuslar uchun alohida tashkil etilgan harakat hududi tushuniladi. Yo'lovchilar oqimi — bu ma'lum bir yo'nalish bo'yicha harakatlanayotgan yo'lovchilar

Ekologik omillar tavsifi. Ekologik omillar tavsifi bo'yicha antropogen omillar, ifloslanish, transport shovqini, tabiiy resurslar, SO₂ emissiyasi tanlab tahlil qilindi. Inson antropogen omillar sifatida keltirish faoliyatining ko'p turlari bo'yicha tabiatga ta'sirini mumkin. Transportdan ekologiyaga tashlanayotgan ifloslanish va shovqinni, shuningdek, SO₂ emissiyasini ekologik tizimga (biogeotsenoz) unga xos bo'lmagan yangi fizikaviy, kimyoviy va biologik komponentlarning kiritilishi yoki ularning konsentratsiyasining ko'payishisifatida izohlash mumkin.

Xulosa

Shahar jamoat transporti infratuzilmasining samaradorligi texnik, iqtisodiy hamda texnologik omillarning o'zaro uyg'un holda tashkil etilishiga bog'liq. Harakat jadvallarini to'g'ri ishlab chiqish, yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish xavfsizligini ta'minlash, ajratilgan harakat bo'laklarini joriy etish hamda yo'lovchilar oqimi va harakat jadalligini ilmiy asosda tahlil qilish transport tizimining barqaror ishlashini ta'minlaydi. Ushbu omillar transport vositalarining o'tkazuvchanlik qobiliyatini oshirib, xizmat sifati va tezligini yaxshilaydi hamda tirbandlik darajasini

kamaytirishga xizmat qiladi. Natijada shahar aholisi uchun qulay, xavfsiz va samarali jamoat transport tizimini shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1) В.С.Мун., Пассажир автомобилные перевозки. Тошкент. 1990.-206 с.
- 2) 4. Ю.В. Катаева. Интегральная оценка уровня развития транспортной инфраструктуры региона. Вестник Премского университета. Премск.2013.
- 3) 5. Samatov G.A., Abdullaev.B.I. Jamoat transportida tashishni tashkil etish va boshqarish. Toshkent. 2022. 174 s.
- 4) Investigating Factors Influencing the Adoption of Intelligent Public Transport Systems for Congestion Reduction in Developing Cities
<https://link.springer.com/article/10.1007/s40890-025-00253-1>
- 5) O‘zbekiston Respublikasida qurilish va shaharsozlik sohasida qo‘llaniladigan rasmiy me‘yoriy hujjatlar tizimi ShNQ 1.05.02-07.
- 6) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 16-fevraldagi “Jamoat transporti tizimini isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
- 7) www.lex.uz
- 8) www.gazeta.ru